

UOT 94 (479/24)

<https://doi.org/10.59849/2710-0820.2023.2.87>

Vaqif Şirinoğlu

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun

baş elmi işçisi, tarix elmləri doktoru

Azərbaycan

vaqif.abishov1955@gmail.com

CÜMHURİYYƏT DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ CƏHDLƏR

Giriş: 1917-ci ilin fevral inqilabı və oktyabr bolşevik çevrilişindən sonra Rusiya imperiyasının dağılmasının davam etməsi, dünyada, eləcə də Güney Qafqazda baş verən çaxnaşmalar fonunda millətin və vətənin müdafiəsinə qalxan ziyalılarımız 1828-ci ildə Guzey Azərbaycanda itirilmiş dövlətçiliyini bərpa etmək*, torpaq bütünlüyünü, millətin varlığını qoruyub saxlamaq üçün çox ciddi siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni işlər görmüşdülər.

Bu işlərdən ən möhtəşəmi müstəqil və demokratik Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC-nin) qurulması olmuşdur. K.İsmayılov haqlı olaraq qeyd edir ki, İslam dünyasında ilk demokratik cümhuriyyətin məhz Azərbaycanda yaranması XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş vermiş mütərəqqi ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi dəyişikliklərin, xalqımızın görkəmli şəxsiyyətlərinin, mütəfəkkir ziyalıların millətin oyanışı və dirçəlişi uğrunda apardıqları inadlı mücadilənin məntiqi nəticəsi olmuşdur (13, s. 213).

Bundan sonra, onların qarşısında AXC-ni siyasi, iqtisadi və hərbi cəhətdən möhkəmləndirmək, xarici düşmənlərin məkrli planlarını pozaraq Vətən torpaqlarını düşmən tərəfindən işğalına imkan verməmək, nəhayət dünyanın güc dövlətlərinə Cümhuriyyəti de-fakto və ya de-yure tanıtmaya kimi çox çətin, amma şərəfli bir vəzifələr dururdu.

Yuxarıda qeyd olunan məsələlərin həlli prosesində AXC hökuməti təhsil və elm sahəsinə də xüsusi diqqət verirdi. AXC-nin təhsil sa-

həsində həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri Hökumətin 1918-ci il 27 iyun tarixli qərarı ilə Azərbaycan (türk) dilinin dövlət dili elan edilməsi oldu. Azərbaycan Hökuməti ilk günlərdən başlayaraq, milli kadrların hazırlanmasına, bu sahədə orta, texniki və ali təhsilin yenidən qurulmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi.

AXC Hökumətinin 1-3-cü kabinələrində maarif naziri Nəsim bəy Yusifbəyli idi. N.Yusifbəylinin təşkil etdiyi 4-cü Hökumət kabinetində bu vəzifəyə Rəşid bəy Qaplanov, 5-ci Hökumət kabinetində isə əvvəlcə Həmid bəy Şahtaxtinski, sonra isə Nurməmməd bəy Şahsuvarov təyin olunmuşdular (4, s. 11).

Xalq Maarif Nazirliyinin (XMN-nin) təhsil sahəsində həyata keçirdiyi ilk və ən mühüm tədbirlərdən biri də məktəblərin milliləşdirilməsi oldu (4, s. 12).

AXC Hökumətinin 1918-ci il 28 avqust tarixli qərarına əsasən, bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsil şagirdlərin ana dilində aparılmalı, dövlət dili olan Azərbaycan dilinin tədrisi isə məcburi surətdə həyata keçirilməli, ali, ibtidai və orta tədris müəssisələrində isə dərslər dövlət dilində aparılmalı idi. Azərbaycan dilini bilməyən şagirdlər üçün 3-cü və 4-cü siniflərdə Azərbaycan dili şöbələri açılmalı və burada Azərbaycan dili elə intensiv tədris olunmalı idi ki, iki ildən sonra həmin şagirdlər artıq bu dildə təhsillərini davam etdirə bilsinlər (4, s. 12).

Cümhuriyyətin Xalq Təhsili sahəsində ən mühüm tədbirlərində biri də məktəblərin milliləşdirilməsi, yəni ana dili-türk dilində tədrisə keçid oldu. AXC Hökumətinin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində artıq 1919-cu ilin əvvəllərində Azərbaycanda dövlət hesabına 23 orta ixtisas təhsilli məktəbi və 637 ibtidai məktəb fəa-

* burada vaxtı ilə Guzey Azərbaycanda mövcud olmuş xanlıq idarəçilik sisteminin bərpası deyil, tarixi dövlətçilik təcrübəsinə əsaslanaraq, yeni, demokratik bir dövlətin qurulmasından bəhs olunur.

liyyət göstərirdi. Müəllimlər seminariyaları istisna olmaqla, 1919-1920-ci tədris ilində Azərbaycanın orta məktəblərində 9611 şagird təhsil alırdı ki, onların da 3115 nəfəri azərbaycanlı idi (4, s. 12).

1919-cu il dekabr ayının 2-də “Məktəblərin milliləşdirilməsi ilə bağlı orta məktəblərdə bəzi fənlərin həcmi və xüsusiyyətlərinin dəyişdirilməsi haqqında” XMN Rəşid bəy Qaplanovun orta məktəb direktorlarına göndərdiyi məktubu maraqlandırır. Həmin məktubda qeyd olunurdu ki, milli müqəddəratın təyinatına ideyasının reallığa çevrildiyi, Rusiya dövlətçiliyinin Azərbaycan dövlətçiliyi ilə əvəz olunduğu Azərbaycan ərazisində məktəblər öz köhnəlmiş əvvəlki dövrünü qoruyub saxlaya bilməzdi. Məktubda, həmçinin, orta məktəbləri bu dövlətçilik ruhunda köklü şəkildə dəyişmək lazım olduğu və buna ancaq məktəbin milliləşdirilməsi ilə nail olmaq mümkün olacağı qeyd olunurdu (5, s. 220-225; 10, v. 64, 67). Bu məktubda tarix fənninin tədrisi ilə əlaqədar diqqətçəkici bir məqam da var. Belə ki, məktəblərdə rusiya tarixi ayrıca fənn kimi keçilməsi ləğv olunurdu, onun yerinə Türk tarixi fənni tədris olunmalı idi. Rusiya tarixi ümumi tarix fənninin tərkibinə daxil edilir və orta məktəblərdə həmin fənnin mövzusu kimi tədris olunmalı idi. Coğrafiya, ümumi tarixi və Türk tarixi ilə əlaqədar orta məktəblər üçün hazırlanmış yeni tədris proqramına görə 2-ci sinifdə 2 saat, 3-cü sinifdə 1 saat olmaqla türk tarixinin epizodik kursu təbiiq edilməli idi (5, s. 163; 11, v. 4).

XMN məktəbləri dərs vəsaitləri ilə təmin etmək məqsədilə xüsusi komissiya da yaratmışdı. Həmin komissiyanın fəaliyyətinə o dövrün görkəmli pedaqoqları Hüseyn Cavid, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Abdulla Şaiq, Cəmo Cəbrayılbəyli, Səməd bəy Acalov, Fərhad Ağazadə, Abdulla bəy Əfəndizadə və başqaları cəlb edilmişdilər (4, s. 12).

XMN-nin yanında komissiyanın aparığı böyük işin nəticəsi olaraq türk dilində aşağıdakı zəruri dərslilər tərtib edilmişdir: “Türk əlifbası”, üç hissədən ibarət “Tazə elmül-hesab”, “İkinci il”, “Ədəbiyyat dərsləri”, “Müntəxabat”, “Yeni məktəb”, “Müəllimi-sərf”, “Sərfi-türki”, “Türk cələngi”, “Tarixi-təbiə”, “Rəhbəri-cəbr”, “iki hissədən ibarət “Coğrafiya”, “Hikməti-təbiə” (14, s. 99). Eyni zamanda Universitetdə

dərs deyəcək müəllimlər üçün də bəzi kitablar tövsiyə olunurdu.

Araşdırılan problem konkret bir sahəni - “Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan tarixi konsepsiyasının yaradılmasına cəhdlər” adlı mözunu əhatə etdiyinə görə məqalədə əsas diqqət məhs bu sahəyə yönəldilib.

Əlbəttə, bir məqalə həcmində qoyulan problemin tam araşdırılıb başa çatdığını iddia etmək doğru olmazdı. Heç şübhəsiz, sonrakı mərhələdə araşdırılan problemlə əlaqədar yeni-yeni tədqiqat əsərləri yazılacaqdır.

Təqdim olunan məqalə hazırlanarkən, əsasən AXC dövründə təhsillə əlaqədar qəbul olunmuş dövlət sənədlərindən, “Azərbaycan” qəzetinin (rus variantı) səhifələrində Şərqi xalqlarının və Azərbaycan xalqının tarixi ilə əlaqədar işıq üzü görmüş (1918-1920-ci illər) məqalələrdən, eləcə də “Müsəlman şərqi öyrənən cəmiyyət”in materiallarından istifadə olunub.

İlk olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Çağdaş Azərbaycan tarixşünaslığında Azərbaycan tarixi konsepsiyasının yaradılmasına cəhdlərlə əlaqədar mövzunu ilk dəfə gündəmə gətirən tarix elmləri doktoru, professor Kərim Şükürov olmuşdur. K.Şükürovun üç cildlik “Azərbaycan tarixi” əsərinin birinci cildində “Azərbaycan tarixi konsepsiyasının yaradılmasına cəhdlər (1918-1920-ci illər)” adlı bir bənd var (15, s. 63). K.Şükürov həmin mövzunun araşdırılması üçün müəyyən istiqamətlər göstərmişdi. Həmin istiqamətlər problemlə əlaqədar müəyyən məlumatların verilməsi və bəzi ədəbiyyatların göstərilməsindən ibarətdir.

Təqdim olunan məqalədə “Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan tarixinin öyrənilməsinə cəhdlər (1918-1920-ci illər)”ə aydınlıq gətirilməsi üçün o dövrün dövrü mətbuatında “Azərbaycan tarixi”, eləcə də “Türk xalqlarının tarixi” ilə əlaqədar yazılmış əsərlərin, AXC dövründə qəbul edilmiş dövlət sənədlərinin (bu sənədlər içərisində 1919-cu ilin dekabr ayında Azərbaycan Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən ümumtəhsil məktəbləri üçün hazırlanmış proqram xarakterli “Orta məktəb şagirdləri üçün türk xalqları tarixinin sistemik kursuna izahat və rəqəsi” (Proqramı) və dördüncü dərəcəli kurslar üçün tərtib olunmuş “Türk xalqları tarixinin sistemik kursunun proqramı”nı qeyd etmək olar) və “Müsəlman şərqi öyrənən cə-

miyyət”in materiallarının üzərindən təhlillər aparılır.

Məqalə hazırlanarkən ilkin olaraq aşağıdakı bir neçə suala cavab tapmağın vacibliyi əsas götürülüb: birincisi, Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan tarixinin öyrənilməsinə, ümumiyyətlə cəhdlər olubmu?; ikincisi, “Azərbaycan tarixi”, eləcə də “Türk xalqlarının tarixi” ilə əlaqədar o dövrün dövrü mətbuatında çap olunmuş əsərləri Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi üçün ilkin cəhdlər sırasına aid etmək olarmı?; üçüncüsü, XMN xətti ilə “Orta məktəb şagirdləri üçün türk xalqları tarixinin sistematik kursuna izahat vərəqəsi”nin (proqramının) və “Türk xalqları tarixinin sistematik kursunun proqramı”nın hazırlanmasını Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi istiqamətində ilkin addımlardan hesab etmək olarmı?; dördüncüsü, 1919-cu ilin noyabr ayından fəaliyyətə başlayan Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində tarix-filologiya fakültəsinin açılması və burada tədris olunan Türk xalqları tarixini Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi istiqamətində görülən işlər sırasına aid etmək olarmı?

Yuxarıda qeyd olunan suallara müəyyən aydınlıq gətirmək üçün, təqdim olunan məqalədə (məqalənin həcmi nəzərə alınmaqla) ilk olaraq o dövrün dövlət sənədləri və “Azərbaycan” qəzetinin materialları üzərindən təhlillərə üstünlük verilib.

AXC-nin hakimiyyəti dövründə Tarix elminin, xüsusilə Türk xalqları tarixinin sistemli şəkildə öyrənilməsi üçün orta, texniki və ali məktəblərdə tarix fənninin tədrisi ilə bağlı çox mühüm qərarlar qəbul edilmiş, xüsusi izahat vərəqələri və proqramlar hazırlanmışdır.

“Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan tarixinin öyrənilməsinə cəhdlər”in ilk rəsmi şərtlərini 1919-cu ilin dekabr ayında Orta məktəb şagirdləri üçün tərtib olunmuş “Türk xalqları tarixinin sistematik kursuna izahat vərəqəsi” (bundan sonra qısaldılmış formada “İzahat vərəqəsi” yazılacaq. “İzahat vərəqəsi”ni, həm də “Proqram” kimi də qəbul etmək olar. Burada üç bölmə var idi: “ümumi hissə”, “fərdi qeydlər. 4-cü sinif kursu”, “digər siniflər üçün”) və Türk xalqları tarixinin sistematik kursunun dördüncü dərəcəli kursları üçün yazılmış proqramı (bundan sonra qısaldılmış formada “Proqram” yazılacaq) üzərindən izləmək mümkündür.

Yuxarıda qeyd olunan birinci sənədin, yəni “İzahat vərəqəsi”nin maraqlı doğuran əsas tərəfi, ilk dəfə olaraq Türk xalqları tarixinin tədrisi ilə əlaqədar sistematik izahat vərəqəsinin hazırlanmış olduğunu (proqram xarakterli) qeyd etmək olar. İkinci sənədin əsas cəhəti isə Türk xalqları tarixinin sistematik kursunun dördüncü dərəcəli kursları üçün “Proqram”ın hazırlanması idi.

İlkin olaraq orta məktəb şagirdləri üçün tərtib olunmuş “Türk xalqları tarixinin sistematik kursuna izahat vərəqəsi”ni qısa təhlil etməyə çalışaq. “İzahat vərəqəsi”nin “ümumi hissəsi” adlanan bölməsində Türk xalqları tarixinin tədrisi yeni olduğu, amma bu təlimin çətinliyi tək-cə məsələnin yeniliyi ilə əlaqədar olmadığı qeyd olunmuşdur. Burada çətinliklər bir neçə amillə əlaqələndirilmişdir ki, onlardan da əsas olanlardan biri təlimin yeni olması; ikincisi, ümumilikdə Şərqi, xüsusən də türk xalqları tarixinin tədqiq edilməməsi; üçüncüsü isə, tədris üçün lazım olan çap dərsliklərinin tam olmaması və cari tədris ilinin əvvəlində onların yaradılmasının mümkünsüzlüyü idi.

“İzahat vərəqəsi”ndə Şərqi tarixinin bütün mərhələləri araşdırılarkən, mümkün qədər, öyrənilən hadisələrdə türk xalqlarının roluna və Azərbaycan haqqında öyrənilən dövrə aid tədqiq olunanlardan əldə edilən məlumatlara diqqət yetirilməsinin vacibliyi göstərilmişdi (5, s. 257-259; 10, v. 64, 67).

“İzahat vərəqəsi”nin “Fərdi qeydlər. 4-cü sinif” adlı növbəti bölməsində bu kursun ilkin olaraq giriş xarakteri daşdığı və türklərin geniş məkanda görüldüyü zaman Asiyada mövcud vəziyyətlə tələbələri tanış etməyi qarşıya məqsəd kimi qoyulduğu qeyd olunmuşdur. Burada 4-cü kursda tədris olunacaq tarix fənni iki hissəyə bölünmüşdür: Qərbi tarixi və ya Ön Asiya tarixi və Mərkəzi Asiya tarixi (5, s. 259; 10, v. 61-65).

“İzahat vərəqəsi”ndə səlcuqluların tarixini araşdırarkən Qərbdəki müxtəlif səlcuq sülalələrini, xüsusilə də Kiçik Asiyada osmanlıların yüksəlişinə qədər hakimiyyəti əlində saxlayan səlcuqluların, həmçinin səlcuqları əvəz edən azərbaycanlı və digər Atabəylərin də qeyd olunmasının lazım olduğu göstərilmişdi (5, s. 259-260; 10, v. 61-65).

“İzahat vərəqəsi”ndə İranda Ərdəbilli Şeyx Səfiəddinin üzərində dayanmaq tövsiyə olunur (5, s. 260-262; 10, v. 61-65).

Beləliklə, “Türk xalqları tarixinin sistemətik kursuna izahat vərəqəsi”nin qısa təhlili onu göstərir ki, həqiqətən də Cümhuriyyət dövründə “Azərbaycan tarixi”nə, eləcə də ümumtürk tarixinə diqqət artırılmışdı. Məsələn, “İzahat vərəqəsi”ndə Azərbaycan haqqında öyrənilən dövrə aid tədqiq olunanlardan əldə edilən məlumatlara diqqət yetirilməsinin, Azərbaycanın orta təhsil müəssisələrinin şagirdlərinə, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, yaşadıkları regionun tarixini sistemli şəkildə öyrədilməsinin, eləcə də səlcuqluları əvəz edən azərbaycanlı və digər Atabəylərin də qeyd olunmasının vacibliyi göstərilmişdi.

Araşdırılan mövzu ilə əlaqədar digər bir sənədin – “Türk xalqları tarixinin sistemətik kursunun proqramı”nın da əhəmiyyəti qeyd olunmalıdır. “Proqram” dördüncü dərəcəli kurslar üçün nəzərdə tutulmuşdur. “Proqram”da Makedoniyalı İsgəndərin monarxiyasının süqutu və VI əsrə qədər olan dövrdən, Şərqdə müsəlman siyasi sisteminin parçalanmasına qədərki hadisələri özündə əks etdirən mövzular yer almışdır (5, s. 253-265; 10, v. 61-65). Burada əsas üstünlük Şərq tarixinə verilmişdir. “Proqram”da Səfəvilər sülaləsinin meydana gəlməsi, Şah İsmayı, Şah Təhmasib, Şah Abbas, XVII əsrin ikinci yarısı XVIII əsrin birinci yarısı İran tarixi, Əfqanıstanın qısa tarixi, o cümlədən əfqanların İrani ələ keçirməsi, Nadir şah və onun yürüşləri, onun ölümündən sonra ixtişaşlar dövrü, Qacarlar sülaləsinin başlanması kimi mövzular öz əksini tapmışdır.

“Türk xalqları tarixinin sistemətik kursunun proqramı”nı XMN R.X.Qaplanov və Ümumtəhsil məktəbləri şöbəsinin müdiri A.X.Usubbəyova imzalamışdılar (5, s. 265-266; 10, v. 61-65).

Ümumiyyətlə, 1919-cu ildə Türk xalqlarının tarixi kursları üzrə izahat vərəqəsinin və proqramının hazırlanmasını həm Türk xalqları tarixinin, həm də Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi baxımından müsbət qiymətləndirilməlidir. Burada təkrar da olsa, bir məqamı xüsusi olaraq vurğulamalıyıq ki, bəhs olunan illərdə Azərbaycan tarixi Türk xalqları tarixinin içərisində tədris olunurdu.

1919-cu il sentyabr ayının 22-də orta məktəb islahatı komissiyasının iclasında (5, s. 163-165; 11, v. 4-5) ümumi tarix və Türk xalqlarının tarixi ilə əlaqədar irəli sürülən fikirlər daha çox diqqəti cəlb edir. İclasın protokolunda yazılanlardan belə məlum olur ki, XMN tərəfindən coğrafiya, ümumi tarix və Türk tarixi ilə əlaqədar tərtib olunmuş yeni proqrama bəzi əlavələrin olunmasının vacibliyini təklif edilmişdir. Həmin təklifə görə proqrama 2 və 3-cü siniflərdə Türk tarixinin epizodik kursunun, 4-cü sinifdə isə Zaqafqaziya və Asiyanın, ona qonşu olan ölkələrin (Kiçik Asiya, İran və Türkünstanın) tarixinin tədrisi nəzərdə tutulmuşdur. 2-ci siniflər üçün türk tarixi fənnindən epizodik kursun proqramında Türk boylarının köçəri həyatı, VI əsrdən başlayaraq qurulmuş Türk dövlətləri və hökmdarlarının (II Əbdül Həmiddə daxil olmaqla) tarixinin yer alması da təklif olunurdu. Həmin təklif olunan mövzuların içərisində türkmən Qaraqoyunlu və Ağqoyunluların, Şah Abbasın, Nadir şahın da adları var idi. Əlavə olaraq, orta məktəb islahat komissiyası Türk tarixi müəllimləri üçün bələdçi ola biləcək bəzi kitabları yenidən nəşr edilməsi, Türk tarixinin epizodik kursunun tərtibi üçün müsabiqə elan edilməsi, Lev Aleksandroviç Zimin tərəfindən Türk tarixi üzrə dərsləyin tərtib edilməsi və sair bu kimi təklifləri irəli sürülmüşdür (5, s. 163-165; 11, v. 4-5).

Türk xalqları tarixinin epizodik kursunun “Proqram”ında Türkünstan hökmdarları – Şeybani xan, Abdulla xan, Abdulqazi və başqaları, həmçinin Azərbaycan və Şah Abbas, Nadir şah və Şirvan xanları haqqında da tarixi məlumatların verilməsi nəzərdə tutulmuşdur (5, s. 225-229; 10, v. 74).

Yuxarıda gətirilən misallar bir daha onu qeyd etməyə imkan verir ki, hələ Bakı Dövlət Universitetinin (BDU-nun) “tarix-filologiya” fakültəsinin fəaliyyətə başlamasına qədər orta məktəblərdə və gimnaziyalarda Türk tarix fənni kursunun sistemli tədris edilməsi ilə yanaşı, tədris proqramında orta məktəblərdə oxuyan III və daha yuxarı siniflərin şagirdlərinin tarixi biliklərini inkişaf etdirmək üçün Azərbaycan haqqında tarixi məlumatların verilməsi bəndi də öz əksini tapmışdır.

1919-cu il sentyabr ayının 1-də Parlamentin 70-ci iclasının gündəliyinə salınmış 24 mə-

sələdən 2, 3 və 4-cü məsələlər bilavasitə təhsilə bağlı olmuşdur. Gündəlikdəki 2-ci məsələ “Azərbaycan hökumət darülfünununun təşkili haqqında qanun layihəsi”, 3-cü məsələ “Əcnəbi məmləkətlərə yüz nəfər tələbənin hökumət tərəfindən göndərilməsi haqqında qanun layihəsi; 4-cü məsələ “Xalq kitabxanaları üçün kitab almaqdan ötəri bir milyon rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi idi (6, s. 31).

BDU-nun yaradılması ilə əlaqədar Azərbaycan Parlamentinin qəbul etdiyi Qanunda Universitetin nəzdində açılması nəzərdə tutulan 4 fakültədən birinin tarix-filologiya (şərq şöbəsi də daxil olmaqla) fakültəsinin olması (8, v. 64-65) və bu hadisəni gələcəkdə Türk xalqları tarixinin və Azərbaycan tarixinin dərinədən öyrənilməsi baxımından da yüksək qiymətləndirilməlidir.

Hökumətin qərarına əsasən BDU-nun rektoru Razumovski Vasili İvanoviç, “tarix-filologiya fakültəsi”nin dekanı, ümumi tarix kafedrasının dosenti Nikolay Aleksandroviç Dubrovski təyin olunmuşdur (5, s. 10; 9, v. 83).

Beləliklə, “Türk xalqları tarixinin sistemətik kursuna izahat vərəqəsi” və Türk xalqları tarixinin sistemətik kursunun dördüncü dərəcəli kursları üçün yazılmış proqramı üzərindən aparılmış təhlillər, eləcə də BDU-nun nəzdində “tarix-filologiya fakültəsi”nin fəaliyyətə başlaması 1918-1920-ci illərdə orta, texniki və ali məktəblərdə “Türk xalqlarının tarixi”nin (“Azərbaycan tarixi” daha çox “Türk xalqlarının tarixi” proqramı çərçivəsində öyrənilməsi nəzərdə tutulmuşdur) vahid və sistemli proqram çərçivəsində tədris olunmasına başlandığını deməyə imkan verir.

1918-1920-ci illərdə mətbuatda aparıcı mövqə tutan “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində Azərbaycan və şərq xalqlarının, xüsusi ilə Türk xalqlarının tarixi ilə əlaqədar maraqlı məqalələr çap olunmuşdur. Həmin məqalələrdən Şəfi bəy Rüstəmbəyovun “Azərbaycan Respublikasının yaranma tarixi” (31, 7 dekabr 1918, №54), S.M.Mixaylovun “Türk xalqlarının tarixi öçerkləri” (28, 18 dekabr 1918, № 63), İ.Seqalın “Azərbaycan Respublikasının meydana gəlmə tarixi” (32, 28 may 1919, № 110), A.Şepotevin “Azərbaycan: onun keçmiş və bu günə ilə” (33, 1 fevral 1919, № 29), Adil xan Ziyadxanın “Azərbaycanın siyasəti, ədəbiyyatı və

tarixinin öçerkləri” (23, 25, 27, 29 mart 1919, № 61, 62, 64, 66 və 6, 12 aprel 1919, № 72, 76), L.Ziminin “Şərq məsələsi: keçmişdə və indi” (26, 24, 25 fevral 1920, № 36, 37), “İran və Azərbaycan” (30, 1, 6 iyul 1919, № 135, 140; 1, 3 yanvar 1920, № 1, 3) adı ilə çap olunmuş məqalələri misal göstərmək olar. Yuxarıda adları qeyd olunan məqalələrdən bəziləri problemin araşdırılması zamanı təhlil olunub.

1918-1920-ci illərdə “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində Azərbaycan tarixi ilə əlaqədar 5 məqalə çap olunmuş. Həmin məqalələrdən yalnız üçündə - “Azərbaycan: onun keçmiş və bu günü ilə”, “Azərbaycanın siyasəti, ədəbiyyatı və tarixinin öçerkləri”, “İran və Azərbaycan” adlı məqalələrdə Azərbaycan tarixi ilə əlaqədar geniş və müəyyən qədər sistemli məlumatlar öz əksini tapmışdır. Şəfi bəy Rüstəmbəyovun “Azərbaycan Respublikasının yaranma tarixi”, İ.Seqalın “Azərbaycan Respublikasının meydana gəlmə tarixi” adlı məqalələri yalnız qısa bir dövrü əhatə edir.

Şəfi bəy Rüstəmbəyovun “Azərbaycan Respublikasının yaranma tarixi” (31, 1918, № 54) adlı məqaləsində AXC-nin yaranmasına qədər və ondan sonrakı vəziyyətlə əlaqədar bəzi məlumatları əldə etmək mümkündür. Məsələn, məqalədə bolşeviklərin Petroqrada və Moskvada siyasi hakimiyyəti ələ keçirməsindən sonra Güney Qafqazda yaranmış vəziyyətlə əlaqədar qısa bir məlumat verilmişdi. Ş.Rüstəmbəyov, Rusiyanın mərkəzində bolşeviklərin hakimiyyəti qurulduqdan sonra regionda həmin hakimiyyəti tanımayan bir Zaqafqaziya komissarlığının yaradıldığını və həmin iclasda Ümumrusiya Müəssislər Məclisinin çağırılmasına qədər Zaqafqaziya Seyminin çağırılması qərara alındığını qeyd etmişdir. O, Seymin birinci iclasını fevral ayının 14-ü göstərmişdi. Lakin Ş.Rüstəmbəyovun Zaqafqaziya Seyminin yaranma səbəbini və tarixini düzgün qeyd etməmişdir. Əldə olunan sənədlərdə Seymin yaranma səbəbi Ümumrusiya Müəssislər Məclisinin buraxılmasından sonra (yanvar 1918-ci il) Cənubi Qafqazda qanunvericilik səlahiyyətlərinə malik Seymin yaradılmasına qərar verildiyi və onun yaranma tarixi fevral ayının 10-na (yeni təqvimlə fevralın 23-nə) təsadüf edildiyi qeyd olunmuşdur.

Azərbaycan dövlətinin yaranmasını xalqın iradəsi və siyasi vəziyyətin tələb etdiyini qeyd

edən Ş.Rüstəmbəyov, Azərbaycanda yaşayan xalqlar arasında həmrəyliyin yaradılmasını, qonşu dövlətlərlə mübahisəli məsələlərin sülh yolu ilə həlli və davamlı ittifaqın yaradılmasını Azərbaycan hökumətinin uca prinsipləri hesab etmişdir.

A.Şepotevin “Azərbaycan: onun keçmişi və bu günü ilə” (33, 1919, № 29) adlı məqaləsində tariximizlə əlaqədar daha geniş və maraqlı məlumatlar verilmişdir. Müəllif, məqalənin əvvəlində Azərbaycanın adını “Odlar yurdu” kimi qeyd etmiş, millətin adını isə doğru olaraq Türk adlandırmışdı.

Qafqazda türkləri yanlış olaraq “tatarlar” adlandırmasının əleyhinə gedən A.Şepotev, türk mənşəli xalqın Şərqi Zaqafqaziyanın bütün bölgələrini əhatə etdiyini yazmışdır. Onun məqaləsində Şirvan, Quba, Qarabağ, İrəvan, Gəncə, Bakı və Lənkəran xanlıqlarının adları qeyd olunmuşdur.

A.Şepotev məqaləsinin sonunda türk qoşunlarının Azərbaycandan getməsi (1918-ci ilin oktyabrın 30-da imzalanmış Mudros sazişindən sonra-V.Ş.), ingilislərin gəlməsi (17 noyabr 1918-ci il-V.Ş.), parlamentin açılışı (7 dekabr 1918-cil), Xan Xoyskinin başçılığı altında üçüncü hökumət kabinetinin koalision əsaslarla yenidən qurulması (26 dekabr 1918-ci il-V.Ş.), Avropaya nümayəndə heyətinin göndərilməsi (sentyabr 1918-ci il-V.Ş.) və sair tarixi hadisələr haqqında da qısa məlumatlar vermişdir.

Bir müddət AXC Hökumətində xarici işlər nazirinin birinci müavini vəzifəsində çalışmış, bəzi hallarda nazir vəzifəsini icra etmiş, daha sonra Guzey Azərbaycanın İran Qacarlar dövlətində ilk səfiri kimi fəaliyyət göstərmiş Adil xan Ziyadxanın “Azərbaycanın siyasəti, ədəbiyyatı və tarixinin oçerkləri” adlı məqaləsi “Azərbaycan” qəzetinin 23, 25, 27, 29 mart və 6, 12 aprel 1919-cu il tarixli saylarında çap olunmuşdur (24, mart 1919, № 61, 62, 64, 66; aprel 1919, № 72, 76). Birinci məqalənin (“Azərbaycan” qəzetinin 23 mart tarixli sayı) “Ön söz” hissəsində məqalənin yazılmasının səbəblərinə aydınlıq gətirən Adil xan Ziyadxanın yazdıqlarından belə məlum olur ki, o, oktyabr ayının 30-da (1918-ci il) Xarici İşlər Nazirliyində işə başlayan kimi ölkədəki hazırkı siyasi vəziyyətlə bağlı məruzə hazırlamalı idi. Amma onun ha-

zırladığı məruzə “oçerk”^{*} formasını almışdır. “Oçerk”də siyasətlə yanaşı, Azərbaycanın tarixi və ədəbiyyatı ilə əlaqədar məsələlər də şərh olunmuşdur. O, məqaləsində yazırdı ki, bu ağır dönmədə hər bir vətəndaş bir damla da olsa öz xalqına xeyir gətirməyə çalışmalıdır. Bunu özünün mənəvi borcu hesab edən Adil xan Ziyadxan, hazırda bizim dövlət binamızın bünövrəsinin qoyulduğunu qeyd etmişdir (24, 1919, № 61).

A.Ziyadxan məqalədə “Azərbaycan” adının yaranmasını iki fərqli baxışdan, daha doğrusu iki rəvayətə (versiyaya) uyğun izah etməyə çalışmışdır. Birinci rəvayətə görə guya “Azərbaycan” adı fars sözü olan “Azerpatıqan”dan yaranıb, mənası da “odun mədəni” deməkdir; ikinci rəvayətə görə isə guya “Azer-Babeqan”, yəni “Babəkin odu” deməkdir.

Məlumdur ki, Azərbaycan tarixşünaslığında Azərbaycan adının etimologiyası ilə bağlı digər versiyalar da vardı. Məsələn, sovet dönmində yazılmış üç cildlik “Azərbaycan tarixi”nin 1-ci cildində yazılırdı ki, Atropatena Azərbaycanın elmə məlum olan ən qədim adıdır və yunan mənbələrindən bizə gəlib çatmışdır. Daha sonra o, dəyişərək farslarda “Ader-Badaqan”, ermənilərdə “Ater-patakan” və “Atr-patakan”, ərəblərdə “Adərbaycan” və “Azərbaycan”, yəni “odlar yurdu” formalarını almışdır. Bu da atəşpərəstliyin burada geniş yayılması ilə bağlı idi (27, s. 44).

Çağdaş dövrün elmi məhsulu olan yeddi cildlik “Azərbaycan tarixi” kitabının birinci cildində Atropatenanın adının yaranması əlaqədar qeyd olunurdu ki, Ätərpätəkan(a) forması Mada dialektlərinə gedib çıxır. Bu ad Ätərpät adından və -akän(a) şəkilçisindən ibarətdir və yuxarıda qeyd edildiyi kimi, “Atropata məxsus olan [torpaq]” deməkdir. Bu nöqtəyi-nəzər Strabonun müddəası ilə yaxşı uzlaşır. Strabon yazmışdır ki, Atropat Madası “öz adını sərkərdə Atropatin adından almışdır” (1, s. 228).

Hal-hazırda “Azərbaycan” adının yaranması ilə əlaqədar yuxarıda qeyd olunan versiyalardan daha çox sərkərdə Atropatin adından yaranması versiyası üzərində dayanılmaqdadır.

* *Oçerk* – epik növün həcm etibarilə hekayəyə yaxın janrıdır. Hekayədən fərqli olaraq, *oçerk* faktiki həyat materialı, sənədlər əsasında yazılır.

Türklərin Azərbaycan ərazisində mövcudluğu ilə bağlı maraqlı təhlillər aparan, Azərbaycanda xalqların tarixi yerdəyişməsinin dəqiq vaxtının müəyyənləşdirilməsinin asan olmadığını qeyd edən A.Ziyadxan, öz fikirlərini bir az da dəqiqləşdirmək və təsdiqləmək üçün türk xalqları tarixinin bilicisi German Vamberin* əsərinə müraciət etmişdir. O, German Vamberin əsərindən gətirdiyi “indiki Azərbaycan ərazisində, qədim zamanların Atropatenasında qədim İran xalqı elementinin türk xalqı tərəfindən nə vaxt və necə sıxışdırıla biləcəyinə qərar vermək çətindir” iqtibasından sonra yazırdı ki, indi növbə tarixçilərimizdədir. Bununla da, A.Ziyadxan, tarixçilər qarşısında doğma türk irqinin tarixini öyrənmək məsələsini qoymuşdur.

İ.Seqalın “Azərbaycan Respublikasının meydana gəlmə tarixi” (32, 1919, № 110) adlı məqaləsində Seymə gedən proseslər və bu proseslərin gedişində Cümhuriyyət liderlərinin fəaliyyəti qələmə alınmışdır. Onun məqaləsində Seymin və orada təmsil olunan müxtəlif fraksiyaların fəaliyyəti, o cümlədən Türk-müsəlmanları təmsil edən partiya fraksiyaları və onların üzvləri haqqında dəqiq məlumatlar verilmişdi.

Müəllif, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması tarixində ən mühüm yeri Azərbaycanın siyasi partiyalarının çoxşaxəli fəaliyyəti tutacağını qeyd etməklə Azərbaycandakı siyasi partiyaların rolunu yüksək qiymətləndirmişdi.

Erməni-bolşevik quldurlarının Kürdəmirə qədər qarşılarına çıxan hər şeyi məhv etmələrindən yazan İ.Seqal, Ərzurum vilayətində, Qars əyalətində, sonra isə İrəvan quberniyasında ermənilərin müsəlmanlara qarşı dəhşətli vəhşiliklər törətmələrindən bəhs etmişdir.

“Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində çap olunmuş “İran və Azərbaycan” (30, 1919, № 135) adlı digər bir məqalədə tariximizlə bağlı bəzi məqamlar öz əksini tapmışdır. Məqalədə Azərbaycanın ərazisi belə təsvir edilmişdir: Qərbin və Şərqi coğrafiyaçıları və tarixçilərinin fikrincə, Azərbaycan Şərqi Zaqafqaziya, İrəvan, Naxçıvan, İran Azərbaycanı, Xəmsə, Tarim, Talış, Gilan ətrafı, Həmədan və Qəzvin bölgələrinin bir hissəsi (30, 1919, № 135). Mə-

qalədə “bütün azərbaycanlıların eyni tayfadan, eyni qandan olması ilə mübahisə etmək olarmı?” sualına “Amerika və İngiltərənin qərəzsiz alimlərinin” fikirləri ilə aydınlıq gətirməyə çalışılmışdır. Məqalədə professor Nikela Qrabilin fikirləri olduğu kimi verilmişdi: “1907-ci ildə Amerika Arxeologiya Cəmiyyətinin bir qrup alimi bu ölkəni öyrənmək üçün Amerikadan Azərbaycana yola düşdü. Bu ekspedisiya öz hesabatında qeyd edirdi: “... Azərbaycanın bölgələrində gil məmulatları və hər cür qab-qacaq şəklində arxeoloji türk antik dövrünə rast gəldik. Bəzi sikkələr və tarixi abidələr üzərində uyğur dilində yazılar qorunub saxlanmışdır. Uyğur dili qədim Azərbaycan dövlətinin* rəsmi dili idi. Həmin professor ingilis aliminin əsərlərindən aşağıdakı parçaları sitat gətirir: “Turanla bağlı araşdırmalar getdikcə genişlənir. Orta Asiyanın bütün ərazilərində biz türk xalqının mədəniyyətinin qalıqları ilə rastlaşırıq. Bizə aydındır ki, fars hər tərəfdən türklər tərəfindən mühasirəyə alınmışdır. Qədim farsların, yəni arilərin ilk müharibələri Azərbaycan türkləri ilə olub. Müəllif yazırdı: türklərin farsların zühdündən çox-çox əvvəl Azərbaycana hədəf aldıklarına dair çoxlu dəlillər var. Professor Nikela Qrabilin “Şərqi məsələsi” kitabında iddia edir ki, Azərbaycan həmişə türklərə məxsus olub, arilər isə müvəqqəti məskunlaşmışlar (30, 1919, № 135).

S.M.Mixaylovun “Türk xalqlarının tarixi oçerkləri” (28, 1918, № 63) adlı məqaləsində türklərin Altay və Orta Asiyadakı fəaliyyətlərindən, Çinin mövqeyindən, türklərin farslarla döyüşdə qalib gəlmələrindən və Bizansla ittifaq qurmalarından bəhs olunur.

Beləliklə, “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində “Azərbaycan tarixi” və “Türk xalqlarının tarixi” ilə əlaqədar işıq üzü görmüş məqalələrin təhlili onu deməyə əsas verir ki, həmin məqalələrdə əksini tapmış tarixi hadisə və faktlar sonrakı illərdə Azərbaycan və Şərqi xalqları tarixinin, xüsusilə Türk xalqları tarixinin yazılmasında və sistemli öyrənilməsində müəyyən istiqamətverici əhəmiyyətə malik olmuşdur. Eyni zamanda həmin məqalələrdəki tarixi hadisələrin şərhli və təhlili bəhs olunan illərdə Azərbaycan

* German Vamberger – (19 mart, Hudermarkt, Avstriya – 15 sentyabr 1913, Budapeşt) – macar şərqşünası, səyahətçi, poliqlotu idi.

* bu cür yanaşma maraq doğursa da, uyğur dilinin Azərbaycanda mövcud olan hansı dövlətə aid olduğunu müəyyən etmək mümkün olmadı.

tarixinin öyrənilməsi istiqamətində ciddi cəhdlərin olduğunu göstərən əsas amillərdən də hesab etmək olar.

“Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan tarixinin öyrənilməsinə cəhdlər (1918-1920-ci illər)” adlı məqalənin hazırlanmasında “Müsəlman şərqi öyrənən cəmiyyət”in materiallarından da istifadə olunub. Həmin materiallar “Azərbaycan” qəzetinin 23 yanvar (17, 1920, № 15), 6 fevral (29, 1920, №22), 26 fevral (18, 1920, № 38), 9 mart (19, 1920, № 48), 20 mart (22, 1920, № 57), 26 mart (23, 1920, № 61), 3 aprel (20, 1920, № 67) və 20 aprel (21, 1920, № 77) tarixli saylarında çap olunmuşdur.

1920-ci il yanvar ayının 19-da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyətə başlayan “Müsəlman şərqi öyrənən cəmiyyət”in ilk yığıncağı keçirilmişdi. Həmin yığıncaqda prof. Zimin tərəfindən cəmiyyətin məqsəd və vəzifələri haqqında qısa məruzə edilmişdir. Sonra İ.Belyayevin XV əsr Osmanlı tarixçisi İbn-Bibinin salnaməsinə əsasən hazırlamış olduğu Kiçik Asiya səlcuqlarının saray həyatı haqqında məruzə oxunmuşdur. Üçüncü məruzə isə Nəbioğlunun “Bakıda Xan sarayının vəziyyəti” ilə əlaqədar olmuşdur. Nəbioğlunun məruzəsində, eyni zamanda sarayın müxtəlif fotosəkilləri və rəsmləri nümayiş etdirilmişdir. Məruzə və müzakirələrdən sonra cəmiyyətin sədri prof. Zimin, sədr müavini İ.Belyayev, katibi, müəllim Seydiyev və xəzinədar Sübhanverdixanov seçilmişdilər. Yığıncaqda yaxın vaxtlarda Xan sarayına ekskursiya təşkil etməyi rəyasət heyətinə tapşırılmışdır (17, 1920, № 15).

Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən “Müsəlman şərqi öyrənən cəmiyyət”in əsas məqsədlərində biri də müsəlmanların yaşadığı ölkələrin, əsasən də Azərbaycanın və ona yaxın olan bölgələrin arxeoloji, lingvistik, tarixi və mədəni baxımdan öyrənilməsinə kömək etmək olmuşdur. Belə ki, yanvarın 19-da keçirilmiş yığıncaqda “Müsəlman şərqi öyrənən cəmiyyət”in “İslam dininə etiqad edən xalqların məskunlaşdığı ölkələrin, əsasən Azərbaycanın və ona yaxın olan bölgələrin, habelə müsəlman mədəniyyətinin inkişafına bu və ya digər təsiri olmuş tarixi-mədəni amillərin hərtərəfli öyrənilməsinə töhfə vermək məqsədi daşığı göstərilmişdi (29, 1920, № 22). Həmin yığıncaqda yuxarıda qeyd olunan məqsədlərə

çatmaq üçün cəmiyyətə üzv olan şəxslərin eyni istiqamətdə ciddi çalışmaları, yığıncaqların keçirilməsi, məruzələrin hazırlanması, öz əsərlərini çap etdirmələri və elmi ekspedisiyaların təşkil olunması tövsiyə olunmuşdur.

“Müsəlman şərqi öyrənən cəmiyyət”in sonuncu yığıncaqlarının birində, Xalq Maarif Nazirliyi müdirliyi tərəfindən “Cəmiyyət”i öz himayəsinə götürməyi və bu ilin elmi işləri üçün 102.650 rubl məbləğində xüsusi kreditin ayrılması xahişi ilə müraciət olunması qərarı qəbul etmişdir (21, 1920, № 77). Həmin yığıncaqda araşdırılması nəzərdə tutulan aşağıdakı elmi işlər təklif olunmuşdur:

1) Tiflis şəhərində ərəb, fars və türk dilində tarixi əlyazmalara baxılması, Azərbaycana və müsəlman Şərqinə aid olan materiallarla tanışlıq;

2) Arxeoloji baxımdan Zaqatala rayonunun tədqiq edilməsi və yerli kurqanların çəkiliş planları və s.;

3) Yevlax stansiyasından 40 verst aralı, qədim Albaniyanın paytaxtı, indiki Bərdə kəndinin tədqiqi;

4) Quba qəzasında fəaliyyət: Toxtamış xanın 1388-ci ildə pul kəsdirəyi Şabran şəhərinin axtarışı; X əsrə aid hesab olunan Müşkir rayonu xarabalıqlarının tədqiqi və Quba ləhcəsinin öyrənilməsi üçün materialların toplanması;

5) Gəncə şəhərində tədqiqatlar: “Leyli və Məcnun” və digər poemaların müəllifi, XII əsr şairi Şeyx Nizaminin məzar abidəsinin araşdırılması; Şah Abbas dövrünün abidəsinin (yaşıl məscid) öyrənilməsi; Çingiz xan və Qara Göz haqqında rəvayətlərin toplanması;

6) Bakı şəhəri ətrafında olan aşağıdakı tarixi abidələrin (çəkiliş planları, kitabələr, ornamentlər və s.) araşdırılması: Xilə (Suraxanı) məscidi, Bülbülədəki İmamzadənin qəbri, Mərdəkanda gözətçi qülləsi və qədim əşyalar (21, 1920, № 77).

Beləliklə, “Müsəlman şərqi öyrənən cəmiyyət”in aktiv fəaliyyəti nəticəsində Şərqin, o cümlədən Azərbaycan tarixinin, arxeologiyasının, mədəniyyətinin və lingvistikasının öyrənilməsində ciddi cəhdlər göstərildiyini qeyd etmək olar.

Nəticə

Beləliklə, “Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan tarixinin öyrənilməsinə cəhdlər (1918-

1920-ci illər) adlı mövzunun ilkin araşdırılması zamanı AXC dövründə qəbul edilmiş dövlət sənədlərinin (“Türk xalqları tarixinin sistemativ kursuna izahat vərəqəsi” və Türk xalqları tarixinin sistemativ kursunun proqramı”) bir qisminin və “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində “Azərbaycan xalqının tarixi”, Şərqi xalqlarının tarixi və “Türk xalqlarının tarixi” ilə əlaqədar çap olunmuş məqalələrin, eləcə də “Müsəlman şərqi öyrənən cəmiyyət”in Azərbaycan tarixi, arxeologiyası, lingvistikası və mədəniyyəti ilə əlaqədar gördüyü işlərin üzərindən aparılan təhlillər onu deməyə imkan verir ki, həqiqətən də bəhs olunan illərdə (1918-1920-ci illərdə) Azərbaycan tarixinin dərinədən öyrənilməsinə cəhdlər olunmuşdur.

Nəhayət, sonnda onu da vurğulamaq lazımdır ki, Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan tarixinin öyrənilməsinə cəhdlərin davam etdirilməməsinin əsas səbəblərindən biri də (ən əsas səbəb) 1920-ci ilin aprel ayında Rusiyanın Güzey Azərbaycana hərbi təcavüzü nəticəsində AXC-nin süqut etməsi olmuşdur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. I c. (Ən qədimdən-b.e. III əsr). Məsul redaktor: akademik İqrar Əliyev. Bakı. “Elm”. – 2007. – 520 s.
2. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. V c. (1900-1920-ci illər). Məsul Red.: AMEA-nın müxbir üzvü Mahmud İsmayılov, t.e.n. Nigar Maksvell. Bakı. “Elm”. – 2008. – 696 s.
3. Azərbaycan tarixi. 3 cildə, III c., Bakı: - Elm. – 1973. – 598 s.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cildə. II c. Bakı: Lider nəşriyyat”. – 2005. – 472 s.
5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Təhsil siyasəti (sənədlər toplusu). Məs. red.: t. e. d. Paşayev Ataxan, Red.: fil.e.d., prof. Rəsulov Əsgər. Bakı: “Elm və təhsil”. – 2018. – 468 s.
6. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (II kitab Stenoqrafik hesabatlar). – Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı. – 1998. – 992 s. S. 31.
7. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f. 895, siy. 3, iş 192, v. 3-5.
8. ARDA, f. 895. siy. 1, iş 9, vər. 64-65.
9. ARDA, f. 51, s. 2, iş.4, v. 83.
10. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi (ARDTA), f. 393, siy.1, iş 69, v. 64, 67.
11. ARDTA, f.315, siy.1, iş 1195, v. 4.
12. Bakıxanov A.A. Gülüstan-irəm. (Fars dilindən tərcümə edən M. Əskərli) – Bakı: Minarə. – 2000. – 224 s.
13. İsmayılov K. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. Elmi-nəzəri jurnal. 2018, № 2 (62). Bakı: Dövlət İdarəçilik Akademiyasının (DİA) nəşri. – 2018. – . s. 213-234.
14. Nəzərli Ə. Azərbaycan Cümhuriyyətində Xalq Təhsili (1918-1920). Bakı: Xəzər Universiteti nəşriyyatı. – 2018. – 240 s.
15. Şükürov K. Azərbaycan tarixi. Üç hissədə. I hissə. Elmi-nəzəri və praktik problemləri. Elmi redaktoru: t.e.n.B.Şabiyev. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı. – 2004. – 234 s.
16. Беленький С. и Манвелов А. Революция 1917 года в Азербайджане (хроника событий). Баку: АЗГИЗ «а», 1927, 253 с. С. 36.
17. В обществе изучения мусульманского востока. Газ. Азербайджан, 23 января 1920 г., № 15.
18. В Университете. Заседание общества изучения мусульманского Востока. Газ. Азербайджан, 26 февраля 1920 г., № 38.
19. В Университете. Заседание общества изучения мусульманского Востока. Газ. Азербайджан, 9 марта 1920 г., № 48.
20. В Университете. Газ. Азербайджан, 20 марта 1920 г., № 67.
21. В Университете. В о-ве изучения мусульманского востока. Газ. Азербайджан, 20 апреля 1920 г., № 77.
22. Заседание общества изучения мусульманского Востока. Газ. Азербайджан, 20 марта 1920 г., № 57.
23. Заседание общества изучения мусульманского Востока. Газ. Азербайджан, 20 марта 1920 г., № 61.
24. Зиятхан Адил хан. Очерки из истории, литературы и политики Азербайджана. //Газ. Азербайджан, 23, 25, 27, 29, марта, 6, 12 апреля 1919 г., № 61, 62, 64, 66, 72, 76.

25. Зиятхан Адил хан. Очерки из истории, литературы и политики Азербайджана. //Газ. Азербайджан, 25 (12) марта 1919 г. № 62.
26. Зимин Л. Восточный вопрос в прошлом и настоящем. Газ. Азербайджан. 24, 25 февраля 1920 г., № 36, 37.
27. История Азербайджана. В трех томах. Т.І. Баку: Академии Наук Азербайджана. – 1958. – 424 с.
28. Михайлов С.М. Очерки из истории тюркского народа. Газ. Азербайджан. 18 (5) декабря 1918 г., № 63.
29. О задачах общества изучения мусульманского Востока. Газ. Азербайджан, 6 февраля 1920 г., № 22.
30. Персия и Азербайджан. //Газ. Азербайджан, 1, 6 июля 1919 г., № 135, 140; 1, 3 января 1920, № 1, 3.
31. Рустамбеков Шафи бек. История образования Азербайджанской Республики. //Газ. Азербайджан. 7 декабря (24) ноября 1918 г., № 54.
32. Сегал И. Страница из Бахманлинское царство История возникновения Азербайджанской республики. // Газ.Азербайджан. 28 Мая 1919 г., № 110.
33. Щепотев А. Азербайджан с его прошлым и настоящим. //Газ.Азербайджан. 1919 г., № 2

Summary

Vagif Shirinoglu

Attempts to study the history of Azerbaijan during the period of the Republic

One of the first and most important measures implemented in the field of education during the rule of ADR was the nationalization of schools. Since the schools operating in the territory of Northern Azerbaijan could not preserve their previous outdated era, the history of Russia was canceled as a separate subject in schools, and the history of the Turkic peoples was taught instead.

During the REPUBLIC, very important decisions were made regarding the teaching of history in secondary, technical and higher schools for the systematic study of history, in particular the history of the Turkic peoples, and special explanatory leaflets and programs were prepared.

“The Society studying the Muslim East” in the academic year 1919-1920, the “viewing historical manuscripts in Arabic, Persian and Turkish languages in the city of Tiflis, familiarization with materials related to Azerbaijan and the Muslim East”; “the archaeological exploration of the Zagatala district and plans for photographing local kurgans”; “the exploration of the present village of Barda, the capital of ancient Albania”; “the search for the city of Shabran, where Tokhtamish Khan minted money in 1388 in the Guba province”; “the author of “Leyli and Majnun” and other poems in Ganja city, the grave monument of the 12th century poet Sheikh Nizami” and other similar monuments were considered to be investigated.

The preliminary analysis of the decisions passed by the ADR government in the field of education, the articles published on the pages of the “Azerbaijan” newspaper about “Azerbaijan history”, the history of Eastern peoples and especially “History of Turkic peoples” and the works of “Society studying the Muslim East” on the history, archaeology, culture and linguistics of Azerbaijan gives us reason to say that there were indeed “attempts to study the history of Azerbaijan in the period of the REPUBLIC”.

Keywords: Republic, History of Azerbaijan, history of the Turkish peoples, South Caucasus, Ministry of Public Education.

Резюме

Вагиф Широноглу

Попытки изучения истории Азербайджана в период Республики

Одной из первых и важнейших мер, осуществленных в сфере образования в период правления АДР, была национализация школ. Поскольку школы, действовавшие на территории Северного Азербайджана, не могли сохранить свою прежнюю устаревшую эпоху, историю России как отдельный предмет в школах отменили, а вместо нее преподавали историю тюркских народов.

При РЕСПУБЛИКЕ были приняты очень важные решения по преподаванию истории в средних, технических и высших учебных заведениях для систематического изучения истории, в частности истории тюркских народов, подготовлены специальные разъяснительные листовки и программы.

«Общество изучения мусульманского Востока» в 1919-1920 учебном году, «просмотр исторических рукописей на арабском, персидском и турецком языках в г. Тифлисе, ознакомление с материалами, относящимися к Азербайджану и мусульманскому Востоку»; «археологическая разведка Загатальского района и планы фотосъемки местных курганов»; «исследование нынешней деревни Барда, столицы древней Албании»; «поиски города Шабрана, где Тохтамыш-хан чеканил деньги в 1388 году в Губинской губернии»; «Исследованными считались автор «Лейли и Меджнун» и других поэм в городе Гянджа, могильный памятник поэта 12 века шейха Низами» и другие подобные памятники.

Предварительный анализ решений, принятых правительством АДР в области образования, опубликованных на страницах газеты «Азербайджан» статей об «Истории Азербайджана», истории народов Востока и особенно «Истории тюркских народов» и Работы «Общества изучения мусульманского Востока» по истории, археологии, культуре и языкознанию Азербайджана дают нам основание говорить о том, что действительно были «попытки изучения истории Азербайджана в период РЕСПУБЛИКИ».

Ключевые слова: Республика, история Азербайджана, история тюркских народов, Южный Кавказ, Министерство народного просвещения.